

İtirilmiş güzəştlər

Akif Musayev

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin

Vergi siyasəti və strateji araşdırmalar Baş İdarəsinin rəisi

İstənilən cəmiyyətdə dövlətin həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi siyasətə uyğun olaraq istər əhalinin, istərsə də ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin müəyyən kateqoriyaları üçün müvafiq qanunvericilik aktları ilə müxtəlif təyinatlı imtiyazlar verilir. Bunlara maliyyə yardımlarının, subsidiyaların, güzəştli kreditlərin, vergi güzəştlərinin və s. imtiyazların verilməsini aid etmək olar. Sosial və iqtisadi məsələlərin həlli məqsədilə dövlət tərəfindən verilən imtiyazların içərisində vergi güzəştləri diqqəti ən çox cəlb edən məsələlərdəndir.

Beynəlxalq təcrübədə vergi güzəştlərinin verilməsi vergidən tam azad olunma, vergitutma bazasının azaldılması, vergi dərəcəsinin aşağı salınması, vergi çıxılmaları, vergiyə cəlb olunmayan minimum məbləğin tətbiq edilməsi, vergi tətilləri, verginin ödənilmə müddətinin dəyişdirilməsi, vergi kreditinin verilməsi və sair şəkildə həyata keçirilir.

Adətən, verilmə məqsədlərindən asılı olaraq, vergi güzəştlərini iki əsas qrupa bölmək olar. Birinci qrupa daxil olan vergi güzəştləri sosial məqsəd daşıyaraq vergi ödəyicilərinin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına, ikinci qrupa daxil olan vergi güzəştləri isə stimullaşdırıcı xarakter daşıyaraq müəyyən fəaliyyət növünün və ya sahəsinin inkişafının təmin edilməsinə yönəldilir.

Demək olar ki, sosial təyinatlı vergi güzəştləri maddi vəziyyətləri bərabər olmayan insanlara onların tutduğu sosial vəziyyətə müvafiq olan münasibətlərin qurulmasını nəzərdə tutaraq özündə vergitutmanın ədalətlik prinsipini əks etdirir. Belə bir fikirlə də razılaşmaq olar ki, əhalinin müxtəlif təbəqələri arasında həqiqi hüquqi bərabərlik yaradaraq onlar qarşısında eyni vergi öhdəliklərinin qoyulması ağır sosial nəticələrə gətirib çıxara bilər. Belə ki, əgər dövlət tərəfindən əlillər, təqaüdcülər, əhalinin aztəminatlı digər təbəqələri üçün xüsusi imtiyazlar verilməzsə, bu, onların yaşayışı və fəaliyyəti üçün əvvəlcədən əlverişsiz şəraitin yaradılması kimi qiymətləndirilə bilər.

Sosial məqsədlər üçün verilən vergi güzəştlərinin ən geniş yayılmış növü kimi tələbələrin, əlillərin və əhalinin digər aztəminatlı təbəqələrinin gəlirlərinin müəyyən hissəsinin vergidən azad olunmasını göstərmək olar.

İkinci qrupa daxil olan vergi güzəştlərinin verilməsi vergilərin tənzimləyici və stimullaşdırıcı funksiyası ilə bağlıdır. Bunlara kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının, müasir texnika və texnologiyaların tətbiqinin, yeni istehsal sahələrinin və iş yerlərinin açılmasının və s. stimullaşdırılmasına yönəldilən vergi güzəştləri aid edilir. Bu məqsədlər üçün verilən vergi güzəştlərinin vergitutmanın bərabər və ədalətli olması prinsipindən kənarlaşması isə belə güzəştlərin verilməsində iqtisadiyyatın inkişafının, ictimai və dövlət maraqlarının nəzərdə tutulması ilə kompensasiya olunur.

Göstərilənlərlə yanaşı, onu da qeyd etmək lazımdır ki, vergi güzəştlərinin verilməsinin vergitutmanın ümumi və bərabər olması prinsipinə uyğunluğu barədə mülahizələr həmişə subyektiv xarakter daşıyır və onların verilməsi, təbii ki, həmin prinsiplərə əməl olunmasında istisna hal təşkil edir.

Lakin vergi güzəştlərinin verilməsi ilə əlaqədar aparılan təhlillər və araşdırmalar göstərir ki, vergi güzəştləri heç də həmişə iqtisadi inkişafın, ictimai və dövlət maraqlarının əldə edilməsi ilə kompensasiya olunmur. Belə olan halda, vergi nəzəriyyəçilərinin dili ilə desək, «itirilmiş güzəştlər» məsələsi meydana çıxır. Vergi güzəştlərinin «itirilməsi» əsasən onun ünvanlı olmamasından, vergitutmanın ədalətlik prinsipinin pozulmasından və verilmiş güzəştdən təyinatı üzrə istifadə edilməməsindən irəli gəlir. Məsələn, misal üçün, məlumdur ki, ərzaq məhsullarının ƏDV-dən azad olunması ərzağın bazar qiymətlərinin aşağı salınmasına müsbət təsir göstərir. Lakin məsələyə diqqətlə yanaşsaq görərik ki, bu güzəştin verilməsi əhalinin maddi vəziyyəti yüksək olan təbəqələri üçün daha çox fayda verir, nəinki aztəminatlı təbəqələr üçün. Belə ki, aztəminatlı insanlarla müqayisədə varlılar ərzaq məhsullarına daha çox xerc çəkirlər və buna görə də qeyd edilən güzəştin verilməsindən onlar daha çox faydalanmış olurlar.

Bunlardan əlavə, investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılmasını nəzərdə tutan vergi güzəştlərindən təyinatı üzrə istifadə olunması ilə əlaqədar aparılan təhlillər göstərir ki, bəzi hallarda güzəşt nəticəsində əldə edilən dövriyyə vəsaitinin təxminən 70%-i mənimsənilir və yalnız 30%-i təyinatı üzrə istifadə olunur.

Vergi güzəştlərinin verilməsinin səmərəliliyinin aşağı düşməsi verilmiş güzəştlərdən sui-istifadə olunması, vergi inzibatçılığına və vergi nəzarəti tədbirlərinə çəkilən xərclərin artması nəticəsində də baş verir. Belə ki, bir qayda olaraq, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş güzəşt hüquqlarından istifadə olunması bu hüququn yaranmasını təsdiq edən müvafiq sənədlər əsasında həyata keçirilə bilər. Vergi orqanlarının qarşısında duran vəzifələrdən biri də təqdim olunmuş güzəşt hüququnu təsdiq edən hər bir sənədin düzgünlüyünü yoxlamaqdır. Bu da, təbii ki, vergi inzibatçılığına çəkilən xərcləri artırır.

Vergi güzəştlərinin səmərəliliyinə mənfi təsir göstərən digər bir hal müvafiq qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının bəzi nümayəndələrinin bu məsələdə müxtəlif şirkətlərə və biznes qruplarına himayədarlıq etmələri ilə bağlıdır. Bu da şəffaflığa neqativ təsir göstərir.

Qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, verilmiş vergi güzəştlərinin «itirilməməsi» üçün onların zəruriliyi, məqsədi, itki və faydaları əvvəlcədən obyektiv şəkildə əsaslandırılmalı və onlardan düzgün və təyinatı üzrə istifadə edilməsinə ciddi nəzarət olunmalıdır.